

המסורת הפנילטיית היהודית

סמכות כרך א

עורכים

מיכאל וולצר

נעם זהר

מנחם לורברבוים

עורך שותף

יאיר לורברבוים

ספריית יהודיות
מכון פנקס הרמטין

שלטון פוליטי חילוני. המאבקים שיבראו בין שמואל לבין מלכם הראשון של ישראל, שאול, יעצבו את המאבקים העמדיים בין נביאים לבין מלכים. הסיפור מסביר את התחושה של סמכות לגיטימית שהיא פוליטית במוחקה, בתוך הדיסטוריה של עם קדוש שאלוהים הוא שליט.

תאולוגיה מלוכנית
4. תהלים פט, כא-לח

חלק גדול ממאמרו פט מוקדש ל'חזון': תגורו של אלוהים על בריח מיוחדת עם בית דוד. במקרא הוא מסתיים בתחינה לאלוהים להיות נאמן להבטחותיו. החזון עצמו (המובא כאן) דומה לכמה 'מומרים מלכותיים' אחרים, המשקפים את המהפכה התאולוגית שהתרחשה כתוצאה מיסוד המלוכה. במאמר זה הדגש הוא על מערכת היחסים האינטימית בין אלוהים לבין המלך ועל הברית הבלתי מותנית ביניהם.

- מצאתי דוד עבדי,
- בשמן קדשי משחתיו.
- אשר ידי תכון עמו,
- אף זרועי תאמצנו.
- לא יִשָּׂא אויב בו,
- ובן עולה לא יענוגו.
- וכתוֹרִי מפני צריו,
- ומשנאיו אגוף.
- ואמונתו וחסדי עמו,
- ובשמי תרום קרנו.
- ושמותי בים ידו,
- ובנהרות ימינו.
- הוא יקראני
- אבי אתה, אֵלֵי וצור ישועתי.

- אף אני בכור אהנהו,
- עליון למלכי ארץ.
- לעולם אשמור לו חסדי,
- ובריחי נאמנת לו.
- ושמותי לעד זרעו,
- וכסאו כימי שמים.
- אם יעזבו בני תורתך,
- ובמשפטי לא ילכו.
- אם תקחי יחללי,
- ומצותי לא ישמרו.
- ומקדתי בשבט פשעם,

- ובנועים עונם.
- וחסדי לא אָפִיד מעמו,
- ולא אִשְׁשֶׁר באמונתו.
- לא אחלל בריתי,
- ומוצא שפתי לא אשנה.
- אחת נשבעתי בקדשי,
- אם לדוד אכזב.
- ודעו לעולם יהיה,
- וכסאו כשמש נגדי.
- כירח יכון עולמי,
- ועד בשחק נאמן סלה.

עיון ביקורת: מלכותו של אלוהים
משה הלברטל

אלוהי ישראל, בניגוד לאלוהי העמים, הוא אל קנא. בעוד האלילות מאפשרת עבודת אלים רבים, אלוהי ישראל דורש בלעדיות, רעיון שמתגלם בבהירות במספרה המקראית של נישואים מונומיים בין אלוהים הבעל לישראל האשה. עבודת אלוהים אחרים משולה לבגידה, והיא מעוררת את קנאתו רעמו העמוקים של אלוהים. אבל מזה היקף המספרה הזאת, ומה משמעותה כהיותה מתורגמת מן האנושי לתאולוגי? מה הוא שצריך להשתמר בלעדיו בצד הרחי של המספרה? המועמד הברור ביותר הוא הפולחן: אסור לאיש להקריב, להתפלל, להקטיר, או לִנְסֵךְ אלא לה'. כל מעשה כזה המופנה לאדם, למוסד או לאל אחר, הוא עבודה זרה. הפולחן הוא, אם כך, המקבילה הישירה של מערכת יחסים מינית בלעדית בנישואים מונומיים. עם זאת, כמו בנישואי, אין זה פשוט כל כך להגדיר את היקף הבלעדיות. לעומת הכרוכה בקביעת גבולותיה של הבלעדיות, יש השלכות עצומות על הבנת מלכותו של אלוהים ועל הבנת היחס בינה לבין הפוליטיקה.

ניתן להציג את הבעיה כך: באיזו נקודה הופכת קבלה סקסית של סמכות בפוליטיקה לפולחן ממש? עבור פגמים נאורים ברומא, עבודת הקיסר – ובכלל זה הקרבת זבחים – הייתה עניין של דת אורחית גרדא. הבעת נאמנות למדינה ולא יותר מכן. בקצינויות השנייה, כעבור הקנאים היהודים שדגגו את המרד נגד רומא, חובה אורחית שגודלת כמו תשלום מיסים לקיסר הייתה עבודה זרה. היכן יש למנוח את הקו בין סמכות לבין האלה? אילו תארים הם בלעדיים לאלוהים, כך שכיווסס לדמות או לממסר פוליטיים יהיה משום הקמת אל שקר? ככל שמתרחב תחום המוחות, התפקידים והתכונות הפוליטיות שיש לייחס בלעדית לאלוהים, כך מצטמצמת האפשרות שסמכות פוליטית לא תחשב אֵלֵיהֶם. השאלות מה ייחשב פולחן ומה ייחשב האלה הן אם כך לב הבעיה של מלכות האלוהים. יש במקרא מאבק בין שתי תפיסות של רעיון מלכות האלוהים. האחת טוענת שהאל הוא המלך; האחרת טוענת שהמלך אינו אל. על פי הטעון הראשון, המלכות היא תואר

בלעדי של אלוהים. העברת התפקיד לבן אנוש שקולה להאלה; הוא שאמר גרעין לעם כשהתבקש להקים שושלת מלכותית: 'לא אמשל אני בכס ולא ימשל בני בכס, ה' ימשל בכס' (שופטים יג, כג). באותה גימטריה, רצונם של הקינים להקים מלך בסוף ימיו של שמואל נתפס על ידי אלוהים כבגידה, בדומה לעבורת אלוהים אחרים: 'כי לא אתך מאסו, כי אתי מאסו ממלך עליהם. ככל המעשים אשר עשו מיזם העלתי אותם ממצרים ועד היום הזה ויעבדו ויעבדו אלוהים אחרים כן המה עשים גם לך' (שמואל א, ח, ז-ח). המנהגות האנושיות היחידה האפשרית, בהתאם לתפיסה כזאת של מלכות האלוהים, היא מנהיגותם הלא-ממסדית של השופטים לצורך השעה. כמנהיגים כריזמטיים – מעין מנהלי משרדים קדומים – לא הקימו השופטים מעולם צבא קבעו שמומן על ידי מיסוי. אבל אפילו לאור תפקידם המוגבל, התעקש אלוהים להפגין את שלטונו הישיר בצורה גלויה. הוא הורה לגרעין לצמצם את הכחות שאסף לקריאת המלחמה עם מדיין: 'דב העם אשר אתך מתתי את מדין בידם, פן יתפאר עלי ישראל לאמר ידי הושיעה לי' (שופטים י, ב). בפולמוס הנבואי נגד כריתת בריתות הגנה עם מעצמות על כמו מצרים או אשור, אפשר הנבלה נוספת על ריאל-פוליטיק הנובעת מן המונופול הפוליסטי של אלוהים. אחרי הכל, אלוהים הוא הארון ונתון החסות וישראל הוא הווסל שלו, לא של מצרים או של אשור: 'זוהי היודים מצרימה לעודה ועל סוסים ישענו ויבטחו על רכב כי רב ועל פרשים כי עצמו מאו, ולא שעו על קודש ישראל ואת ה' לא דרשו' (ישעיהו לא, א).

בלב הטיעון שאלוהים הוא המלך, טמון הרעיון שכפיפות פוליסטית היא פולחן שהענקת סמכות מלכותית לבן אנוש שקולה להאלה. אבל מה סיבה של תכנית המשטר המונחת ברעיון זה? נראה שהאנלוגיה המודרנית היא אנרכיזם, ואמנם ב'מלכות שמים' שאף מרדכי מרטיין בוכר לחדש את האידאולוגיה הפוליסטית של מלכות האלוהים בתור אנרכייה קדושה. בוכר ראה בתנועה הציונית אפשרות ליצירת קהילה דינמית ולא-מומסדת של יחסי אני-אתה ולא אני-לו. הביקורת המודרנית על הרעיון הזה מועלית כבר במקרא עצמו. ללא מנופול של המדינה על השימוש בכח, יהפכו החלשים להיות פגיעים לחלוטין. 'מצב הטבע' האנרכי לא יהפוך להיות קהילה של פרטים חופשיים המכבדים האחד את זכויות רעהו, אלא ייצור דווקא תוהו ובוהו מחולט או שלטון שרירותי של הזוקים. הפסוק האחרון של ספר שופטים הוא סיכום עמדת האופוזיציה לגבי מה שניתן ללמוד מן הניסוי החברתי באנרכיזם: 'בימים ההם אין מלך בישראל, איש הישר בעיניו יעשה' (שופטים כא, כה). כאשר קהילה כזאת של אנרכייה קדושה עומדת בפני איומים מפד מדינות מאורגנות בעלות צבאות קבעים חזקים, כפי שיקרה באופן כלתי גמנע, היא מתמוטטת עד מהרה. לכן מעלים זקני ישראל את דרישתם: 'מלך יהיה עלינו, ויהיינו גם אנחנו ככל הגוים ושפוטנו מלכנו ויצא לפנינו באמרם מלחמתנו' (שמואל א, ט, כ-כ). תאורטיקנים אנרכיסטים משיכים לטענות האלה באמרם שהעולות שנעשות על ידי מדינות מאורגנות הן סיכון גדול בהרבה מן הנזק שנעשה על ידי פרט אחד למשנהו. איומים חיצוניים על המדינה האנרכיסטית לא צריכים להענות על ידי גיוס חובה ומיסוי, אלא על ידי התנכרות, ששום כח מאורגן לא יוכל להשתוות לה ברוחה.

אנרכיזם דרוש ריון גוסף. על כל פנים, האנלוגיה בין גרסתו המודרנית לבין מלכותו המקראית של אלוהים, מפתה ככל שתהיה, היא מטעה. מנקודת מבטו של ספר שופטים, את החלל שמשאירה המנהיגות הלא-היררכית הלא-ממסדית ממלאת נוכחותו המתמשכת של אלוהים בהיסטוריה. לא צבא המתנדבים או בית המשפט העממי הם שמתפקדים במקום חוק וסדר מוגדרים, אלא אלוהים עצמו הוא הפועל כשופט, כלוחם וכמושיע. התגברות והשתנות אורחית אינן חלופות למבנה היררכי; העם – לפי אידאולוגיית 'האל-הוא-המלך' – מקבל אחריות פוליסטית רק כאשר אלוהים מסתיר את פניו בשל חטאיו. עקרונות, אין עליו אלא לשמור את התורה, ואלוהים יעשה את השאר.

אך על פי שגם אידאולוגיית 'האל-הוא-המלך' עשויה לאמץ את הטיעון האנרכיסטי בדבר חוסר הצדק שבכפיפות, היא מבוססת על התערבותו המתמשכת של אלוהים בענייניה הפוליסטיים של הקהילה, ולכן הפסוק הביקורתי 'בימים ההם אין מלך בישראל, איש הישר בעיניו יעשה' מקבל משמעות חריפה יותר. הוא מייצג קול בתוך ספר שופטים המופנה לא רק נגד אשליית הרצון הטוב האנושי ב'מצב הטבע' אלא גם נגד הטיעון שהאל הוא המלך. האופוזיציה הפנים-מקראית הזו לשלטון השופטים מצדידה שאם טוענים שאלוהים הוא המלך, הרי ש'בימים ההם אין מלך בישראל', אפילו לא אלוהים.

התפיסה החלופית של מלכות האלוהים היא שהמלך אינו אל. על פי תפיסה זאת, אלוהים אינו נוטל לעצמו את הפוליסטיקה כמונופול בלעדי; במקום לעשות זאת, מעבד הנבלות על הדרשות שיכלות להיות לפוליסטיקה. 'יחוס מלכות לבני אדם אינה מעשה של האלה; רק המיתוס של מלכות כמוסר אידיוסוטרי שזורשני בטבע המציאות, רק הטענה שהמלך הוא אלוהים, מהווה האלה. כאשר המלך אינו רק לוחם, מחוקק או שופט, אלא גם מי שגורם לנילוס לעלות על גדותיו או לשמש לזרחה – או אז נחצה הגבול בין האנושי לאלוהי. מלכותו של אלוהים, על פי התפיסה הזאת, ניכרת במאבק נגד הפיכת הפוליסטי לקוסמופוליטי וההיסטורי – למית.

ספר שמואל מקבל בסופו של דבר את מוסר המלכות, כל עוד המלך אינו מנתק את תלותו באלוהים, כפי שניכר מעמדתו הביקורתית של הנביא בהמשך (לדוגמה, שמואל א, יב-טו). אבל יש צעד נוסף בהסתכלות המקראית על מלכות, כפי שמשקף בתאולוגיה המלכותית של מזמור פט. כאן המלך נתפס כמתווך בין התחום האלוהי לבין התחום האנושי ובעל ברית עצמאית עם אלוהים. נראה שכמה מן הביטויים במזמור זה חוצים אפילו את הגבול ומתארים את המלך כישות אלוהית ממש. התפיסה שהמלך אינו אלוהים מאפשרת קיום של פוליסטיקה ארצית אבל שואפת להבטיח שהפוליסטיקה לא תחורג מגבולותיה. על המלך לירוח את האל, לא להפוך לאל בעצמו: 'לבלתי רוח לבבו מאוהו ולבלתי טור מן המצוה ימין ושמואל' (דברים יז, כ).

האלהה היא הרעה הפוליסטית הגדולה ביותר, והיא הפיתוי התמידי של בעלי הכח. הטענה שאלוהים הוא המלך מציבה גבולות צרים יותר לרעה הזאת מאשר הטענה שהמלך אינו אלוהים: מלכות אנושית מתוארת כסוג של האלה, וכפיפות פוליסטית – כסוג של פולחן. הטענה השנייה מקלה יותר, בתפיסתה שהאלהה אינה מתרחשת עם

חוקת המלוכה

חוקי המלוכה – א 5. דברים ז', יד-כ

במקור זה מופיעים החוקים היחידים בתורה הנוגעים למלכים. כאמירה פוליטית, הוא נעשה מיד ליריבים רבים ולמחלוקת רבת. המחלוקת הפרשנית הקיימת היא בשאלה האם אלוהים מניח כאן מיני של מלך או מצוה עליו, שכן לשון הכתוב ניתנת להבנה בשני האופנים. פרשייה זו של חוקי המלוכה משוכנעת בתורה בתוך רצף של מה שאפשר לכתוב 'חוקים' ו'חוקים', שרובם מופיעים בפירוקו הבאים. הקטע הקודם לזה שלפניו (דברים י"ז, ח-יז) נוגע לבית הדין הגדול (פרק 7) חוה שאחרי (יח, א-ט) – לבתים וגם לבתים (יח, ט-כ) ראו פרקים 4-5).

כי תבוא אל הארץ אשר ה' אלהיך נתן לך וירשתה וישבתה בה, ואמרת אשימה עלי מלך ככל הנוהג אשר סביבתך. שום תשים עליך מלך אשר יבחר ה' אלהיך בו, מקרב אחיך תשים עליך מלך, לא תוכל לכת עליו איש נכרי אשר לא אחיך הוא. רק לא ירבה לו סוסים ולא ישיב את העם מצרומה למען הרבות סוס, וה' אמר לכם לא תסיפון לשוב בדרך הזה עוד. ולא ירבה לו נשים ולא יסור לבבו, וכסף הזהב לא ירבה לו מאד. והיה כשבתו על כסא ממלכתו, וכתב לו את משנה התורה הזאת על ספר מלפני הכותים הלויים. והייתה עמו וקרא בו כל ימי חייו, למען ילמד ליראה את ה' אלהיו לשמו את כל דברי התורה הזאת ואת החקים האלה לעשותם. לבלתי רום לבבו מאחיו ולבלתי סור מן המצוה ימין ושמאל, למען יאריך ימים על ממלכתו הוא ובניו בקרב ישראל.

עימותי הירדשה: העם והבנאים

6. מלכים א' י"א, ג-ז, י"א, ג-כ, י"ב, א-כ, כו-ל

במקור הקודם מצוה המלך לנהוג בענוה ולשמור את חוקי התורה כדי ששלושנו ושלטון שרשלתו יתקיימו. המקור שלפניו הוא תיאור היסטורי-נבואי של משבר הירדשה בעקבות מות שלמה, בנו של דוד. ירדשת כיסאו של דוד על ידי רחבעם ירדשה כנראה אישור של העם (ראו לדוגמה שמואל ב' ה', א-ג). העובדה שרחבעם איבד את דב הממלכה והיה תוצאה פוליטית של האיחולת שגילה בהתעלמו מדישתו של העם. אבל איחולת זו עצמה ירדשה סבה מעט ה' בתגובה לחסאי של שלמה, והמלך החדש, ירבעם, כשאל וכרד לפניו, נבחר על ידי בניא האל.

(א) והמלך שלמה אהב נשים נכריות רבות ואת בת פרעה, מואביות עַמְמִיזִית אֲרַמִית עַזְנִיזִית חַתִּיזִית. מן הגוים אשר אמר ה' אל בני ישראל: לא תבאו בהם והם לא יבאו בכם, אכן יטו את לבבכם אחרי אלהיהם, בהם דבק שלמה לאהבה. ויהי לו נשים שרותי שבע מאות ומלשמים שלש מאות, ויטו נשיו את לבו. ויהי לעת זקנת שלמה נשיו הטו את לבו אחרי אלהים אחרים, ולא היה לבבו שלם עם ה' אלהיו כלבב דוד אביו...

האצלת תארים פוליטיים, אלא רק עם ייחוס תכונות לא פוליטיות לרמיות פוליטיות. אבל, פורדוקסלית, הטענה שאלוהים הוא המלך חשופה הרבה יותר לסכנת ההאלוה מאשר החלופה המקלה שלה. הריק המוסרי שיצרה אידאולוגיית 'אלוהים-הוא-המלך' תמלא כסופו של דבר על ידי מתוככים המדברים בשמו של אלוהים. תאוקרטיה שהורה נדונה להידרדר לשלטון כהנים ולטענות נבואיות. כיוון שאלוהים אמר להיות המלך, כל מוהלך פוליטי ידגש כמחלט באמצעות סוכניו האנושיים. התפיסה המתונה שהמלך אינו אלוהים, מספקת הגנה טובה יותר מפני האלוה, אף כי היא מאפשרת סמכות פוליטית; בכך שהיא מציעה קיום ספירה אנושית של פוליטיקה שבה לאלוהים אין מונופול, היא משאירה מקום לפועלים אנושיים שאינם טוענים לייצוג רצונו המוחלט של אלוהים.